

# RAMON LLULL I LA JOGLARIA

FERRAN GADEA I GAMBÚS

(Universitat de Barcelona)

## Abstract

The condemnation of minstrels became a constant in the thought and writings of Ramon Llull. It is a negative judgment in keeping with those of other reformers and moralists from the late 13th and first half of the 14th century. In short, minstrels, qualified as “liars”, cause (a) social disruption and war through *sirventes*; (b) breaking of the bond of matrimony through song; and (c) corruption of clergymen and of the ecclesiastical hierarchy. In response to this situation, Ramon Llull proposes a highly personal version of the figure of the “Minstrel of God”, typified by the personality of Francis of Assisi. This process culminates in the emblematic design of the Minstrel of Worth in the *Romance of Evast and Blaquerma*.

## I

La vida i l'obra de Ramon Llull són presidides per una sèrie d'eixos temàtics i estratègies culturals als quals restà permanentment fidel. Entre d'altres, destaca la condemna de l'activitat dels joglars, blasmat des del *Llibre de contemplació*, la seva *opera prima*, i mantinguda sistemàticament al llarg dels molts anys de la seva vida. També reprova la utilització instrumental dels recursos i procediments d'aquest grup, subordinats a la difusió i al triomf d'interessos ideològics i espirituals. I finalment, i entès com un derivat de l'aspecte anterior, Llull blasma el disseny de tota una varietat tipològica de joglars al diví, que troba la concreció més reeixida i més original en la figura, tanmateix no exclusiva, del Joglar de Valor.

## 1. LA JOGLARIA EN TEMPS DE RAMON LLULL

En temps de Ramon Llull, la joglaria<sup>1</sup> s'havia diversificat. Entre els diferents grups destacava el dedicat a la interpretació de melodies, els joglars de mú-

1. La literatura catalana no disposa actualment d'una monografia sobre les activitats i la diversitat de l'univers dels joglars. De fet, les referències sobre el grup apareixen de manera

sica, més tard anomenats *ministrers*, associats a l'activitat poètica d'un trobador o acollits a la generositat de la cort. És contra aquest grup que reacciona Ramon Llull i vers qui adreça els seus retrets.

Els joglars no eren estranys a Ramon Llull; els seus judicis, sempre negatius, evidencien un coneixement directe, ben aprofundit, de les seves activitats. Molt probablement els devia tractar en els dies de joventut,<sup>2</sup> quan formava part del cercle cortesà del príncep Jaume, fill segon del Conqueridor i futur rei de Mallorca, i quan, segons documenta la *Vida*, exercia de trobador enamorat.

Del cercle àulic dels reis de Mallorca, comtes de Cerdanya i del Rosselló, senyors de Montpeller, en deriva un tractat sobre els funcionaris de gran valor, les *Leges palatinae*, un dels primers còdexs europeus que reglamentava el cerimonial de la vida a palau, obra que per la seva vàlua tingué posteriorment projeccions en les corts reials de Catalunya i de França.

Redactades per Jaume III de Mallorca el 1337, les *Leges palatinae* regulen amb detall el nombre de càrrecs i les funcions de tot el personal adscrit a la casa reial. Malgrat que la seva promulgació s'esdevingué alguns anys després de la mort de Ramon Llull, Jaume III confessa, en el pròleg, que recull una tradició anterior, precisió que, atès el caràcter efímer del regne insular independent, ens permet suposar que l'organització no diferia gaire de la de períodes anteriors, justament quan Llull exercí el càrrec de senescal o major-dom, a la responsabilitat del qual s'encomana la tasca dels joglars de palau.

Les *Leges palatinae*, a la darrera rúbrica del primer apartat, «Llibre del major-dom», prescriuen la presència de joglars a la cort:

---

lateral, subordinades als lligams de dependència respecte dels trobadors, esmentats en els registres procedents de la cancelleria, o bé reflectides des de l'angle de la contribució a l'espectacle teatral o a la difusió i creació musical. La presència d'aquests professionals del lleure en camps tan diversos evidencia el caràcter interdisciplinari i polifacètic de les seves activitats. Recull nombroses referències Manuel Milà i Fontanals en l'obra que inaugura els estudis hispànics sobre els creadors de la *fin'amors*: Manuel Milà i Fontanals (1966 [1861]). També Higiní Anglès (1935) i Ramón Menéndez Pidal (1957). Una síntesi evolutiva sobre la figura del joglar la proporciona Jordi Rubió i Balaguer (1979 [1948]) al capítol «Des del joglar al poeta de la Gaia Ciència». Diverses notícies poden espigolar-se a Jordi Rubió i Balaguer (1984). Són valuosos l'estudi de Martí de Riquer (1971), resumit a Riquer (1996), i la monografia de Míriam Cabré (2001).

2. Específicament sobre Ramon Llull i més enllà dels estudis introductoris a l'obra poètica, tracta de forma lateral el tema l'estudi antic de Manuel de Montoliu (1936). També Joan Corominas (1990: 179-200).

In domibus principum ut tradit antiquitas mimi seu ioculatores possunt esse; nam eorum officium tribuit laetitiam quam principes debent summe appetere et cum honestate servare ut per eam, tristiam et iram abiciant.<sup>3</sup>

És interessant remarcar que es tracta d'una tradició antiga en el cercle reial que diferencia *mimi*, 'acròbates', 'prestigitadors', etc., de *joculatores*, 'joglars', els quals tot seguit vincula amb determinats instruments musicals i associa el seu treball a l'alegria, «eorum officium tribuit laetitiam». Una definició que no s'allunya gaire de l'opinió que sobre ells expressa Cerverí de Girona, antic joglar promocionat al món superior de la creació trobadoresca, quan escriu «jugar dan alegre cortezia».<sup>4</sup>

A més a més, la normativa ordena que a la cort, per voluntat reial —«volumus et ordinamus quod in nostra curia»—, hi hagi de manera permanent cinc joglars músics, dels quals detalla l'especialització: dos trompeters, un timbaler i dos més de qui no es precisa l'especialitat, però sí que s'adverteix que han de ser intèrprets: «instrumenta sonant», expressió que, adaptada al vulgar, esdevindrà recurrent en la prosa del beat.

## 2. A LA CORT... I A LA CIUTAT

La presència de joglars a les corts dels castells o dels palaus reials és una herència directa del període anterior, de la societat feudal. Però Llull va més enllà i els ubica en un espai inèdit: la ciutat. Aquesta és una conquesta de l'autor, l'escenari urbà, l'àmbit burgès, on situa bona part de la seva producció narrativa. Un espai desenvolupat a partir de la segona meitat del segle XII com a nucli de població dinamitzador de l'economia i el comerç, fonamental per a la societat de la Baixa Edat Mitjana.

Al *Blaquerna*, els joglars formen part del seguici d'una núvia, contemplat i descrit des d'una finestra per Nastàsia i Natana:

Dementre que Nastàsia estava a la finestra, una donzella, ab molta gran gent, venia pregar Déus a l'esgleya e devia ésser l'endemà núvia. Molt fo bella e

3. Jaime III, Rey de Mallorca (1991: 147). L'obra es difongué a la cort francesa i una còpia arribà a mans de Pere el Cerimoniós després de l'ocupació de Mallorca l'any 1343, el qual ordenà fer-ne una versió catalana (probablement obra de Mateu Adrià) publicada amb el títol *Ordinacions de la casa reial*.

4. Cerverí de Girona (1988: II, 269).

molt noblement vestida e cavalcava en un bell palafre; molts honrats homens la seguien a peu e moltes honrades dones, bornadors, juglars qui cantaven e sonaven struments e homens qui ballaven fahien honor a aquella donzella. Nastàsia cridà Nathana e dix que steguès ab ella a la finestra. Nathana vench a la finestra.

—Filla —dix Nastàsia— vejats con bella cosa és a veher la donzella e tots los altres qui van ab ella.<sup>5</sup>

Els joglars integrats en la comitiva incorporen una nota festiva i musical, sintetitzada en l'expressió «joglars qui cantaven e sonaven estruments», un sintagma fossilitzat, molt reiterat per referir-se a les seves habilitats en els textos de l'autor.

A l'època de Ramon Llull els joglars devien compondre una associació professional ben dibuixada. A la distinció «Qui tracta de veer» del *Llibre de contemplació*, molt lluny de la simplificació dels tres ordres de l'època anterior, s'ofereix un quadre més ric i dinàmic, sobretot més divers, dels diferents oficis de la ciutat. Rere els elements rectors de la societat, clergues, reis i prínceps, Llull fa desfil·lar els professionals del món del gòtic: jutges i advocats, metges, mercaders, mariners, menestrals, etc. A cadascun d'ells, li dedica un capítol, una miniatura plena de color i activitat, la manifestació especialitzada del món del comerç, del treball manual, etc., i del lleure també. En total simetria amb els grups anteriors, tot un capítol, el CXVIII, analitza exhaustivament «Com hom se pren guarda de ço que fan els joglars». Sembla com si en el pensament de Llull els joglars gaudissin d'un cert estatus col·lectiu, com si es tractés d'una colla de professionals, quelcom semblant a un gremi. De fet, un contemporani seu, Cerverí de Girona, els al·ludeix amb el terme *confraria*.<sup>6</sup> I allò que sens dubte és més evident és que constitueixen una ocupació laboral, un *ofici*. Amb aquest terme s'hi al·ludeix a la fi de la gran novel·la: «Blaquerna demaná al juglar qual era son ofici e lo juglar li dix que ell era juglar».<sup>7</sup>

Guerau de Cabrera i Ramon Vidal de Besalú havien dibuixat el perfil del joglar, adscrit a un casal nobiliari el primer, i d'un professional itinerant per palaus i castells el segon. Sense excloure els espais anteriors, Ramon Llull els situa als carrers, a les places, a cruïlles i cantonades... a la ciutat.

5. *Romanç d'Evast e Blaquerna*, cap. 19, 10 (NEORL VIII: 148).

6. Cerverí de Girona (1988: II, 153).

7. *Romanç d'Evast e Blaquerna*, cap. 115, 1 (NEORL VIII: 577).

### 3. LES RAONS D'UNA CONDEMNA

Són nombrosos els textos de legisladors,<sup>8</sup> predicadors i reformadors socials que al llarg del segle XIII dirigeixen la seva atenció vers els joglars amb inquietud. Del conjunt de veus alçades contra ells i contra les conseqüències de les seves activitats, destaca, per la virulència dels blasmes i per l'amplitud de la informació, Ramon Llull. La condemna és una convicció reiterada i recurrent, permanent.

En el procés de corrupció provocat pel capgirament del pla diví, Ramon Llull atorga una responsabilitat gran al col·lectiu de joglars. El capítol del *Llibre de contemplació* esmentat és, tot sencer, una condemna explícita i alhora una descripció minuciosa del catàleg d'activitats. Els blasmes més àcids i agressius contra aquests professionals del lleure en llengua catalana els ha escrit Ramon Llull; la informació més detallada, el document més complet, també. Les notícies sobre retribucions, repertoris artístics i repercussió social, projecten un documental fiable sobre l'activitat dels homes que, a parer de Cerverí de Girona, «donen solaç». És un informe redactat des de la maduresa intel·lectual i des de la certesa que atorga una militància provada en l'art de la poesia. Solament un antic professional de la *fin'amors*, un *amateur*, pot escriure amb tanta precisió sobre una matèria que li ha estat pròpia. O si més no, propera.

Cal analitzar amb detall l'enfilall de raons que motiven una actitud tan negativa. El capítol «Com hom se pren guarda de ço que fan los joglars» s'inicia recordant la intenció amb la qual es creà la joglaria, qualificada d'art:

L'art, Sènyer, de joglaria començà en vós a loar e en vós a beneir; e per acó foren atrobats estruments, e voltes, e lais e sons novells, ab que hom s'alegràs en vós.<sup>9</sup>

I immediatament es denuncia el capgirament del projecte i la perversió «ara [...] en nostre temps»:

8. Manuel Milà i Fontanals, *De los trovadores en España* (1861), primer treball científic sobre el tema, dona notícia de les *Constitutiones pacis et treguae* de Tarragona, promulgades per Jaume I el 1234, que prohibeixen a la població fer regals als joglars, si bé es reserva la facultat de tenir-ne un, per a ell i per a la noblesa. La veritat és que la casa reial sempre va tenir un nombre elevat de joglars. Milà i Fontanals (1966 [1861]: 235).

9. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 1 (OE II: 355).

Mas segons que nosaltres veem ara, Sènher, en nostre temps tota l'art de joglaria s'és mudada, car los hòmens que s'entremeten de sonar estruments e de ballar e de trobar, no canten ni no sonen los estruments, ni no fan verses ni cançons, sinó de luxúria e de vanitats d'aquest món.<sup>10</sup> [...] E per ço que·ls joglars fan, Sènher, són remembrades totes les obres de pecats e són amades totes les maneres per què hom és desobedient a son senyor e salvador.<sup>11</sup>

Aquesta situació exaspera tant l'autor que acaba preguntant-se, en una interrogació que reconeix implícitament la seva influència i els efectes negatius que se'n deriven, «quals hòmens fan tant de mal en est món com los joglars?».

Els joglars són responsables del mal moral per la influència exercida sobre els grups rectors: prínceps, clergues, cavallers. Situats a l'àrea del poder, en una relació simbiòtica, els poderosos utilitzen els joglars per la projecció social que els poden oferir, alhora que ells en surten beneficiats pels regals i les donacions rebuts. Aquesta és una pràctica habitual confirmada pel mateix capteniment reial. A la crònica de Bernat Desclot, el *Llibre del rei en Pere*, en referir l'entrevista del protagonista amb el rei de França a Tolosa, recull:

Quan lo rey hac estat II jorns en Tholosa, fôu bastir ·I· taulat, e trasch al taulat ab tots sos cavalers e boornaren; e el rey donà grans dons a cavalers e a juglars.<sup>12</sup>

I en capítols anteriors, en referir-se a les activitats d'Alfons I poc abans de la batalla de Fraga, anota:

Esdevenç-se a cap de poc temps que·l rey d'Aragó manà cort a festa de Sent Johan a Saragossa, qui és la maestra ciutat del regime d'Aragó. E aquí vengren tots los barons de tota la terra, e el rey aquel jorn féu molt gran festa, e féu cavalers, e donà grans dons a cavalers e a jutglars.<sup>13</sup>

Cort i festa, joglars i «gran festa», una associació indestruïble.

Ferran Soldevila publicà diferents documents reials en què es registren els lliuraments de regals als joglars per voluntat de Pere el Gran.<sup>14</sup> Una pràc-

10. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 2 (OE II: 355).

11. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 6 (OE II: 355).

12. Bernat Desclot (1949: III, 53).

13. Bernat Desclot (1949: II, 10).

14. Soldevila (1995).

tica que no deixa de ser denunciada per la veu de Llull, «per ajustar diners los hòmens prenen hàbit e joglaria de follia»,<sup>15</sup> i poc després s'esplaia concretant el catàleg de regals:

Als joglars, Sènyer, veem que són donats cavalls e palafrens e anaps d'argent e nobles vestiments e diners d'aur e d'argent e d'altres rics dons.<sup>16</sup>

La seva presència en l'entorn dels nobles fins i tot esdevé tema d'inspiració per a la decoració iconogràfica de murals a palaus i castells: «En aquest palau havia depints jutglars qui sonaven diverses esturments».<sup>17</sup>

Fonamentalment, Ramon Llull acusa els joglars de mentiders i de contribuir amb les seves melodies a la subversió dels valors:

per què·ls joglars, Sènyer, són mentiders e reprenen ço que faria a loar e loen ço que faria a reprendre, esdevé per raó dels malvats prínceps e dels necis rics hòmens qui amen ço que és fals e han en oi ço que és ver; car per esta mala manera que·ls joglars coneixen en los prínceps e en los grans senyors prenen manera de mentir e van per aquella manera que·ls prínceps e·ls grans hòmens amen ni volen.<sup>18</sup>

És ben significatiu que en aquest punt el parer d'un trobador contemporani, Cerverí de Girona, antic membre del grup i defensor escadusser dels joglars, coincideixi amb el judici desqualificador de Ramon Llull:

Mintén dizetz als rics lauzengeria,  
mintén prendetz, qu'esters hom no·us daria,  
mintén chantatz e comtatz, ab falsia,  
mintetz per gaug [...].<sup>19</sup>

El seu repertori es fonamenta en la lloança de tot allò que cal condemnar i en la condemna de tot allò que cal enaltir, una contribució directa al capgirament del pla diví. Atents a les retribucions i als beneficis, els joglars «mintetz per gaug».

15. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 14 (OE II: 356).

16. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 26 (OE II: 357).

17. *Fèlix o el Llibre de meravelles*, cap. 57 (OS II: 96).

18. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 12 (OE II: 356).

19. Cerverí de Girona (1988: II, 152).

Un passatge del llibre «Qui és d'home», VIIIè del *Fèlix*, en el capítol «Per què ha hom plaer en oir», recull una escena on, a instàncies d'«un savi rei», un joglar agut i un poc cínic, subtilment amenaçat, acaba confessant el veritable objectiu del seu treball:

—Amable fill, denant un savi rei estava un jutglar qui loava un cavaller qui era hom mal e de males costumes. Aquest jutglar loava lo cavaller per ço que li havia donat un palafre que havia tolt a un monge.<sup>20</sup>

El rei, que «coneixia que el joglar falsament lloava lo cavaller», demana al joglar per què exalta un cavaller de costums reprovables:

Lo juglar hac paor, e promès al rei que ell li diria veritat de tot ço que ell li demanaria.

«Jutglar» dix lo rei, «¿loes tu lo cavaller per ço que'n faces a mi plaser en oir ço que tu dius del cavaller, o loes-lo per ço que el cavaller sia digne de laor?»

Lo jotglar estec longament apensat, ans que resposés, e hac temor de mentir; e dix al rei aquestes paraules:

«Sènyer, lo cavaller no és digne de laor, mas que jo lo loí per ço car m'ha donat lo palafre, e jo lou vós per ço que'm donets alcun noble do; car si ell m'ha donat un palafre, vós me devets donar un cavall o més, perquè dó de vós laor a les gents».<sup>21</sup>

No tots els reis són savis; molt sovint són els primers a caure en els paranyes de la vanaglòria i la mentida vehiculada pels joglars. Quan els animals dels *Llibre de les bèsties* arriben a la cort dels homes i són convidats a participar en un banquet, el Lleopard i l'Onça s'escandalitzen en veure que la sala s'omple «de joglars que anaven cantant e sonant instruments»:

Lo rei convidà un dia los missatgers, e tenc aquell dia gran cort. En una bella sala menjà lo rei e la regina ab molts de cavallers e de dones, e denant lo rei menjaren los missatgers. Dementre que el rei e la regina menjaven, joglars anaven cantant e sonant esturments per la sala, amunt e avall, e deien cantars deshonestos e contraris a bons nodriments. Aquells joglars lloaven ço que feia blasmar, e blasraven ço que feia lloar; e lo rei e la regina e tots los altres reien, e havien plaser d'açò que aquells joglars feien.<sup>22</sup>

20. *Fèlix o el Llibre de meravelles*, cap. 57 (OS II: 194).

21. *Fèlix o el Llibre de meravelles*, cap. 57 (OS II: 195).

22. *Llibre de les bèsties*, cap. V, 110.

#### 4. EL DESORDRE MORAL: INVITACIÓ A L'ADULTERI

Més enllà de la mentida i l'exaltació de la vanitat de nobles i cavallers, els joglars són un factor determinant en el desordre moral i sexual que afecta la societat. Així, sempre a parer de Ramon Llull, esdevenen estímuls directes a l'adulteri i a la transgressió del vincle matrimonial:

Los joglars veem, Sènyer, que de nits van sonant los estruments per les places e per les carreres, per tal que moven lo coratge de les fembres a puteria, e que facen falsia e traició a llurs marits. On, los joglars, Sènyer, no tan solament los abasta lo dia a fer mal e a tractar, que encara volen fer mal de nits [...].<sup>23</sup>

Les condicions negatives defineixen la naturalesa del missatge difós pels joglars. L'amor exaltat pel grup encoratja les dones a trair els marits. El cant acompanya «el so dels estruments». El caràcter adulterí de la relació aconsella discreció, a les «nits». Les notes perfilen amb precisió un gènere determinat, la *cançó*, mentre un coneixement de virtuós li permet concretar el ventall ampli de variants i subgèneres que la relació amorosa pot adoptar:

car nos veem Sènyer, amar e honrar los joglars e ls trobadors, per ço com canten e ballen e troben verses e cançons e danses e balades.<sup>24</sup>

#### 5. EL DESORDRE SOCIAL: GUERRES E CONTENÇONS

Més dur és el judici quan les conseqüències de l'activitat dels joglars pertorba la pau social. Prínceps i cavallers apareixen com a molt sensibles a la veu del joglar i a la seva capacitat de crear estats d'opinió, que poden subordinar-se a campanyes de difamació i de calúmnia o, ben al contrari, orientar-se a favor de la creació d'una atmosfera de fama i prestigi.

Els joglars gaudeixen de gran capacitat per moure baralles i bregues a partir d'un gènere punyent, que actua com a repte o lletra de desafiament: el sirventès. I el beat adverteix de les calamitats que se'n poden derivar:

23. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 8 (OE II: 356).

24. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 4 (OE II:355).

nós veem que per ço que·ls joglars fan e dien que són contenços e guerres e baralles enfre·ls prínceps e·ls cavallers e·ls pobles. E per los joglars són hòmens altius e ergulloses, e desconeixents e deslleials.<sup>25</sup>

Los malvats joglars, veem Sènher, ésser maldícols e malmescladors enfre un príncep e altre, e enfre un baró e altre; e per la mala fama que sem-bren los joglars e per l'oi e la mala voluntat que engenren enfre·ls alts barons, per ço veem destruir imperis e regnats e comdats e terres e viles e castells.<sup>26</sup>

Com a antic trobador, Ramon Llull coneix les tècniques de composició, el to provocador i insultant de molts sirventesos i el seu impacte social. Per això, com a moralista denuncia el mal que es pot derivar d'un mal ús entre nobles i cavallers. I aconsella, en mots adreçats als candidats a la institució militar, evitar el contacte amb joglars la vetlla de la cerimònia de ser adobats cavallers:

L'escuder deu dejunar la vigília de la festa, per honor del sant de qui és feta festa. E deu venir a l'esgleya pregar Déu la nit ans del die que deu ésser cavayler; deu vetlar e star en pregueres e en contemplació e en hoir paraules de Déu e de l'orde de cavalaria; e si scolta juglars qui canten e parlen de putaria ni de peccat, en lo come(n)çament que entre en l'orde de cavayleria comença a desonrar e a menysprear l'orde de cav(a)ylaria.<sup>27</sup>

## 6. PERVERSIÓ DEL CLERGAT

No solament entre la noblesa cavalleresca és freqüent la companyia dels joglars; també es detecten influències perniciososes entre la jerarquia eclesiàstica.

Quan Blaquerna, retirat en un monestir, opta per la vida religiosa, el protagonista és seleccionat per acompanyar l'abat i el monjo cellerer en un viatge, en el transcurs del qual són convidats a dinar al casal d'un bisbe:

Dementre que Blaquerna anava pel camí ab l'abat e·ll çellerer, encontraren lo bisbe, qui s'anava deportant, e devant si anava un seu nebot que molt amava, lo qual anava ab gran re de companyons qui caçaven e portaven

25. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 7 (OE II: 356).

26. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 9 (OE II: 356).

27. *Llibre de l'orde de cavalleria*, cap. IV, 3: 197.

auteurs, esparvers, falcons, e manaven cans de diverses maneres. Aquell bisbe convidá l'abat ab sos companyons, e ensemps entraren-se'n la çitutat aquel dia e menjaren ab lo bisbe. A la taula ach de diversses viandes e, en moltes maneres, copes daurades, baçins d'argent e çetres foren a la taula. Gran fo la multitud de les gents qui menjaven tots jorns en lo palau. Après la oració, con foren levats de taula, vengren juglars ab diversses sturmens, qui cantaven e ballaven dients paraules contraries al vers que havien dit a la taula.<sup>28</sup>

Més enllà del luxe de les viandes i del parament de la taula impropis d'un bisbe, la crítica s'accentua en acabar el banquet, quan apareix un estol de juglars músics, el repertori dels quals nega i contradiu la pregària inicial, el «vers que havien dit a la taula». Indignat, Blaqueria retreu el luxe i la presència dels juglars, els quals qualifica d'«enemics de l'honor de Jesucrist»:

—Sènher —dix Blaqueria al bisbe—, açí ha juglars qui's tenen per tenguts com vos façen vostre plaer, per ço cor los haveu donat a menjar. Jo he menjat ab vos e si a vós plahia volria ésser vostre julgar e volria dir alcunes paraules.

Al bisbe plach e a tots los altres que Blaqueria parlás e digués ses paraules. Blaqueria se levá en peus e représ molt fortament lo bisbe de les viandes superflues e dels vestiments e les companyes que tenia e de los ornaments de la taula; e sobre totes coses représ lo bisbe con scoltava los juglars enemics de la honor de Jesucrist [...].<sup>29</sup>

## 7. UNA ALTRA MENA DE JOGLARS: ELS RECONTADORS DE NOVELLES

Hem destacat abans els límits semàntics del mot *joglar* en el discurs lul·lià, on sembla restringit a 'intèrpret musical', instrumentista. Aquesta delimitació no inclou pas una altra modalitat de joglaria lliurada a la recitació de textos narratius de caràcter bíblic, una modalitat de professionals més lliure, sense vincles salarials ni dependències nobiliàries, que ens retorna als orígens del grup i que, de fet, respon a un perfil de joglar al diví.

28. *Romanç d'Evast e Blaqueria*, cap. 58, 2 (NEORL VIII: 266).

29. *Romanç d'Evast e Blaqueria*, cap. 58, 2,3 (NEORL VIII: 266-267).

El doctor Rubió i Balaguer va cridar l'atenció sobre un passatge molt concret del *Blaquerna*, el capítol LXXXVIII, una escena de carrer protagonitzada per recitadors d'històries, anomenats *recontadors*. El terme *recontador* al·ludeix a aquell que explica històries i relats i es pot relacionar amb els *refendarii* esmentats posteriorment pel rei Pere el Cerimoniós i per les cròniques, els difusors de *novelles*, o notícies. Jordi Rubió i Balaguer conclou que «la traducció de *refendarii* és “recontadors”». <sup>30</sup> Lulll escriu:

Esdevench-se un dia que .i. dels recomptadors eixia de una vila e anava a .i. castell e atrobá en la carrera gran re de romeus qui anaven a sent Jacme e mes-se en lur companyia e aná ab ells tro a sent Jacme; e dementre anaven per lo camí, el los recomptava exemplis e bones paraules e devotes e dehia-los stories del Vell Testament e del Novell e recomptava-ls los fets qui son passats dels apostols e dels emperadors, segons que son scrits en les croniques. <sup>31</sup>

El repertori que els atribueix és doble: relats provinents del «Vell Testament e del Novell», la Bíblia, i altres procedents d'esdeveniments que són «passats dels apostolis e dels emperadors, segons que son escrits en les cròniques». La possible existència de relats d'origen bíblic és reforçada per les versions de l'Escriptura en vers que presenten trets estilístics propis de l'expressió oral, fruit de contactes probables.

La recitació sobre fets o esdeveniments basats en herois cavallerescos ens condueix a la gènesi de l'èpica medieval, als primers textos literaris, els més antics conservats en romanç. L'existència d'una mena de «cançons de gesta» sobre personatges bíblics, equiparable amb la protagonitzada per herois clàssics o medievals, és confirmada i testificada per l'enumeració burleta de les mancances del joglar Cabra, que tant irritaven —o potser divertien— el trobador Guerau de Cabrera, el seu senyor, en el primer informe sobre la difusió literària a la Catalunya medieval.

Efectivament, el repertori de Cabra, joglar de Guerau de Cabrera, inclou títols que al·ludeixen tant a cançons de gesta protagonitzades per herois de l'època medieval com aquelles que giren entorn de temàtiques d'orígens clàssics o bíblics:

30. Rubió i Balaguer (1984: I, 70).

31. *Romanç d'Evast e Blaquerna*, cap. 88, 8 (NEORL VIII: 397-398).

que non sabs jes  
de la gran jesta de Carlon  
. . . . .  
E de Rollan,  
sabs atretan  
. . . . .  
Del Duc Augier,  
ni d'Olivier,  
ni d'Estaut ni de Salomon  
. . . . .  
ni Girart de Rossillon  
ni de Davi  
ni de Rai  
ni de Berart ni de Boven.<sup>32</sup>

Aquest «informe» de Guerau de Cabrera admet una galeria àmplia, formada per herois medievals i bíblics, que, de fet, a cavall de la història i la llegenda equipara David, Salomó, Carlemany, Roland, Olivier, Girart de Rosselló, etc. Més enllà de l'exemplaritat que puguin desvetllar aquests personatges veterotestamentaris, no és agosarat recordar la transcendència atorgada als reis d'Israel en el procés de definició i codificació d'un corpus doctrinal, de caràcter argumentatiu, favorable a la justificació divina de la institució monàrquica, una actuació encaminada a la divulgació popular del providencialisme.

El doctor Rubió i Balaguer creu que es tracta d'una mena de joglar al diví. Atesa la intenció regeneradora que travessa transversalment el discurs de Ramon Llull, és possible que, un cop més, l'autor vegi en aquests recitadors de la matèria bíblica una figura real de l'ideal espiritual al qual volia convertir la joglaria del seu temps. Al capdavant, l'escena s'ubica en un context ben documentat, el moviment col·lectiu de pelegrins i romeus a Sant Jaume de Galícia, una experiència viscuda pel mateix autor, que la volgué fer constar en l'autobiografia.

Una vegada més, en la seva novel·la utòpica Llull projecta la realitat de la societat cristiana a la segona meitat del dos-cents.

32. Guerau de Cabrera (1972: 547, 548, 549). Sobre la cronologia i la identificació de l'autor del *sirventès-ensenhamen*, vid. la proposta de Cingolani (1992-1993).

## II

## 8. ÚS DE PROCEDIMENTS «QUAIX JOGLAR»

La intel·ligència i el pragmatisme innat de Ramon Llull i la seva disponibilitat per aprofitar qualsevol mitjà útil per a la difusió dels seus ideals, el porten a no rebutjar, malgrat la condemna generalitzada, els procediments propis de la joglaria. En una societat majoritàriament analfabeta, el beat és molt conscient de les grans possibilitats que ofereix l'oralitat per a la difusió eficaç del missatge i poder arribar de manera àmplia al poble; ningú com els joglars no havia potenciat tant aquesta via per adreçar-se al públic. I potser una mica a contracor, l'autor els utilitza.

En el pròleg dels *Cent noms de Déu*, compost amb la intenció de contrarestar el pensament religiós difós des de l'Alcorà, escriu:

En casquí dels cent noms de Déu proposam posar deu versos, los quals hom pot cantar segons que els Salms se canten en la Santa Esclésia; e açó fem per ço cor los sarraïns canten l'Alcorà en la mesquita, per què aquests versos se poden cantar segons que els sarraïns canten.<sup>33</sup>

I encara, en acabar els mots proemials, afegeix: «aquests versos rimen en vulgar per ço mills que hom los pusca saber de cor».<sup>34</sup>

En un dels tants i tants moments de sinceritat biogràfica que presenta l'obra lul·liana i, de manera remarcable, un sector dels seus poemes, l'autor qüestiona la utilització dels mitjans característics dels joglars. En aquest sentit, és significatiu un fragment del *Desconhort*, datat el 1295, quan Llull ja ha desenvolupat un programa intens d'entrevistes i converses amb els papes coetanis i n'ha obtingut uns resultats molt pobres. Després d'un llarg debat amb l'ermità, quan sorprenentment aquest accepta l'ideari i el programa d'actuació de Ramon Llull i li proposa valer-se dels mitjans dels joglars, Llull, que confessa sentir-se cansat del seguit d'audiències i visites a la cort pontifícia —«eu són las d'aquest fait amenar / en la cort»—, els rebutja tot i reconèixer que els havia emprat:

33. *Los cent noms de Déu*, pròleg, 34-35.

34. *Los cent noms de Déu*, pròleg, 36.

—N'ermità, eu són las d'aquest fait amenar  
en la cort, pus no hi puis nulla re acabar;  
e si volíets en la cort procurar  
est fait de Jesucrist e vostre poder far  
en la cort llongament, bé poria estar  
que el fait vengués a fi si us volon escoltar  
lo Papa e els cardenals; si no que quaix joglar  
vós féssets en la Cort e los *Cents noms* cantar,  
los quals hai faits de Déu, e posats en rimar,  
per ço que els hi cantàs e parlàs sens dubtar;<sup>35</sup>

Ara, però, els desaconsella, tement que una actuació «quaix joglar» podria desprestigiar el seu missatge:

mas no ho hai de consell, per ço que menysprear  
no faça los meus llibres que Déus m'ha faits trobar.<sup>36</sup>

Davant la insistència de l'ermità, que el convida a exposar de nou el programa a la cort papal, via freqüentada per l'autor en etapes anteriors, Ramon nega de nou aquesta possibilitat, tot tement que els seus llibres, fruit de la inspiració rebuda a la il·luminació de Randa, podrien ser menystinguts en adoptar «la manera que ténon li joglar»:

Mas per ço que ma art no faça menysprear  
en tenir la manera que ténon li joglar.<sup>37</sup>

L'ambigüitat i l'ambivalència amb què Ramon Llull tracta la qüestió de la joglaria s'evidencien i es posen de manifest en el tractament atorgat a la construcció i difusió d'aquest mateix poema. Bastit en vers alexandrí, propi de la cançó de gesta, en començar la composició escriu:

Deus, ab vostre vertut començ est desconhort  
lo qual fas en xantant<sup>38</sup>

35. *Lo Desconhort*, LIX, 119.

36. *Lo Desconhort*, LIX, 119.

37. *Lo Desconhort*, LXI, 121.

38. *Lo Desconhort*, I, 61.

I en acabar, afegeix la nota «Aquest desconhort canta's en lo so de Berart»,<sup>39</sup> és a dir, adoptant una vegada més recursos «quaix joglar», li aplica per a la seva difusió la melodia d'una cançó de gesta, la *Chanson des Saisnes*, protagonitzada per Berart de Montdidier, raó per la qual també era coneguda amb el títol de *Cansó de Berard*, de llarga presència a les lletres catalanes, segons documenta l'inventari de Guerau de Cabrera.<sup>40</sup>

No solament en les obres en vers se serveix Llull dels recursos de la joglaria. Els capítols finals que clouen els dos grans blocs narratius, el *Blaquerna* i el *Llibre de meravelles*, proposen vies de difusió semblants.

A la fi del *Blaquerna*, rere l'«Art de contemplació», l'autor recupera el fil narratiu de la trajectòria del protagonista. Blaquerna està meditant sobre el *Llibre de contemplació* quan se li atansa un joglar trist i plorós a causa «dels fallimens que he fets ab mon ofici e per açó son vengut a vos que'm donets penitencia».<sup>41</sup>

El camí del penediment és doble. Per una banda, l'ermità recorda que tots els oficis, clergues, cavallers, artistes, juristes, metges, etc., i joglars, també han capgirat i pervertit la intenció primera per a la qual foren creats. Per tant, cal un redreçament profund del capteniment dels homes dedicats a les diverses activitats de la societat urbana i el retorn a la puresa dels orígens fundacionals de cadascun dels oficis. Amb aquest objectiu imposa al joglar penedit l'obligació de divulgar i fer conèixer el *Romanç d'Evast e Blaquerna*, en el qual es poden trobar tants bons exemples:

On, per açó jo, bells amichs, vos do penitencia que vos anets per lo mon criant e cantant per uns huficis e per altres, dient la entenció per que fo joglaria e ls altres uficis en lo començament. E portats aquest *Romanç de Evast e Blaquerna*, en lo qual son significades les rahons per les quals foren atrobats los començaments demunts dits; e reptats e sobreprenets tots aquells qui husen mal de lurs uficis [...].<sup>42</sup>

En conseqüència,

Lo joglar pres penitència de Blaquerna e reebia l'ufici que li hac donat, e anava per lo mon recomtant per que era teologia, clerecia, religió, cavallaria, pre-

39. *Lo Desconhort*, I: 129.

40. Guerau de Cabrera (1972: 375-376).

41. *Romanç d'Evast e Blaquerna*, cap. 115, 1 (NEORL VIII: 577).

42. *Romanç d'Evast e Blaquerna*, cap 115, 1 (NEORL VIII: 578).

ladia, senyoria, merchaderia, metgia, dret, philosophia e altres coses semblants a aquestes; e repreneia aquells qui no conservaven la final entenció per la qual eren atrobades les coses demunt dites. E ligia en les plaçes e en les corts e en los monestirs lo *Romanç d'Evast e Blaquerma* per ço que'n multiplicás devoció e que ell n'agués major animositat, fortitudo a complir sa penitencia, que Blaquerma li havia donada.<sup>43</sup>

L'operació és de doble direcció: redreçar la joglaria per sotmetre-la als seus interessos i, un cop convertit l'«ofici» a la «bona entenció», utilitzar-ne els serveis, en una acció ambiciosa destinada a la conversió del món. Una observació acompanyada de dues notes innovadores, de ruptura, respecte del perfil tradicional: l'aparició d'un joglar lector i l'ampliació del seu àmbit d'actuació, que ara, més enllà de les corts, s'estén a les places, per tant, a la ciutat.

El final del *Blaquerma* insisteix de nou en la utilització de la figura del joglar, convertit ara en portaveu dels ideals lul·lians. Rere l'entrevista de Blaquerma amb el joglar plorós, la narració recupera la figura del Joglar de Valor, a qui encomana un destí semblant: «que cant aquestes cobles en la cort», exposició resumida del programa lul·lià.

### III

#### 9. L'ALTERNATIVA LUL·LIANA: JOGLARS DE VERA AMOR

Coneixem amb profunditat l'opinió que Ramon Llull tenia dels joglars, grup al qual responsabilitza de tots els mals. Per corregir aquesta disfunció formula una proposta: els vertaders joglars, joglars de vera amor, disseny de tota una operació encaminada a la conversió espiritual del grup que cristal·litza en la figura emblemàtica del Joglar de Valor, contraposició al diví de la joglaria cortesana.

El perfil arquetípic del joglar de Déu surava en els ambients espirituals de l'Europa del segle XIII, tan ric en manifestacions i respostes a la crisi de l'Església i del papat. No és una idea essencialment original de Llull; ho evidencien textos d'autors coetanis o un poc més grans. Gonzalo de Berceo rei-

43. *Romanç d'Evast e Blaquerma*, cap. 115, 1 (NEORL VIII: 578).

tera, en diverses ocasions, la seva voluntat d'esdevenir joglar de la Mare de Déu i ell mateix es presenta com un «enojoso joglar»:

Señores, non me puedo assí de vos quitar,  
quiere por mi servicio de vos algo llevar,  
pero non vos querría de mucho embargar,  
ca diçríedes que era enojoso joglar.<sup>44</sup>

Un autor català contemporani, Arnau de Vilanova, vinculat a moviments espirituals d'ortodòxia més discutida, utilitza la mateixa imatge en proclamar «per ço vos recitaré, primerament, tot ço que yo.ls dix axí con anafil del Salvador».<sup>45</sup> També Cerverí de Girona proposa la conversió dels membres d'aquest ofici: «juglar, prec-vos, ans que mortz vos aucia / vos confesetz e laxetz juglaria».<sup>46</sup>

Amb tot, crec que la influència decisiva deriva directament del referent franciscà. Són múltiples les projeccions de sant Francesc sobre Ramon Llull. La seva vida ofereix nombrosos paral·lelismes: orígens socials distingits, renúncia a una vida còmoda i benestant, lliurament a la pobresa i a la predicació, alternança de la vida activa amb etapes de reflexió i de vida ermitana, etc. Val la pena recordar que l'episodi del sermó pronunciat pel bisbe de Mallorca en la festivitat de Sant Francesc esdevé clau en la conversió del beat, segons recorda la *Vida de mestre Ramon* i il·lumina alguna de les miniatures que l'acompanyen.

La idea del joglar al diví presenta un perfil doble. D'una banda, aprofitarà tots els esforços vitals per posar-se al servei de la causa i dedicar la vida a la difusió del seu repertori. D'altra banda, i en funció del punt de partença, es valdrà dels mecanismes, procediments i recursos de la juglaria, fins i tot de la mateixa identitat del joglar, per a la consecució i el triomf del seu ideal. I matisant una mica l'afirmació d'Antoni Pons, orientarà molts capítols de la seva vida en la direcció d'un joglar al servei de Déu: «Ramon Llull tota la seva vida es comportarà com el joglar que Blaqueria somniava».<sup>47</sup>

44. Gonzalo de Berceo (1972: 206).

45. Arnau de Vilanova (1947: I, 169).

46. Cerverí de Girona (1988: II, 152).

47. Antoni Pons (1934: 357-373).

## 10. VERTADERS JOGLARS, JOGLARS DE CRIST

Aquest plantejament coneix una trajectòria gradual en l'escriptura lul·liana que es tradueix en tota una tipologia de joglars al diví, el més emblemàtic dels quals, però no pas l'únic, és el Joglar de Valor.

Cal avançar, en primer lloc, que el projecte de joglar contrafet a l'espiritual apareix en els orígens de l'escriptura lul·liana. Al capítol monogràfic del *Llibre de contemplació*, rere el munt de penjaments que atribueix als joglars i justament com a resposta, l'autor esbossa el projecte sota les fórmules «joglars vertaders» i joglar de vera valor, amb programes ajustats a la veritat, «que loassen ço qui fa a loar e blasmassen ço qui fa a blasmar»:

car molt he gran desig que veés *joglars vertaders* qui loassen ço qui fa a loar e blasmassen ço qui fa a blasmar; e encara he, Sènyer, desig que null home no sabés trobar ni cantar ne sonar null estrument, si doncs no era servidor e *joglar de vera amor e de vera valor*, e que fos sotmés e amador de veritat.<sup>48</sup>

Una proposta que reapareix amb noms diferenciats al llarg de l'obra lul·liana, però que al capdavant respon sempre al mateix model. En una de les converses entre l'ermità i Fèlix, la proposta es presenta sota els termes *joglar de Crist* o *joglar de fe*:

—Fill —dix lo ermità a Fèlix—, un hom pren ofici de jotglar, en quant anava per los prínceps e per los prelats e los pregava que ajudassen a fe contra descreença. Un jorn s'esdevenc que ell menjava en la cort d'un noble prelat ab molts de altres jotglars. Con hac menjat, ell dix al prelat si volia honrar la fe per què era prelat e era honrat. Lo prelat demanà a aquell hom, *jotglar de fe e jotglar de Crist*, com podia honrar la fe.<sup>49</sup>

D'altres vegades s'acull al tòpic del joglar marià, que canta poemes d'amor a la Verge Maria. Un dels passatges més cèlebres del *Blaquerna*, el capítol LXXVI, respon a aquest disseny. En una escena de carrer, a ciutat, el canonge de persecució passa per davant d'una taverna on s'aplega gent de la pitjor espècie:

48. *Llibre de contemplació*, cap. CXVIII, 13 (OE II: 356).

49. *Fèlix o el Llibre de meravelles*, cap. 63 (OS II: 212-213).

Esdevench-se un dia que ell passava devant una taverna on avia ajustats gran re de tafurs e de gulliards e de arlots, los quals bevien en la taverna e ballaven e sonaven struments. Lo canonge entrá en la taverna e comprá del vi e ballá amb los tafurs e dix estes cobles de Nostra Dona:

—A vos, dona verge santa Maria.<sup>50</sup>

Aquí, més que un joglar al diví trobaríem potser, atesa la condició del canonge, la silueta d'un goliard al diví. La figura propera a la icona universal del joglar de Santa Maria, amb tots els seus atributs, és present també en les converses entre l'ermità i Lausor al *Llibre de santa Maria*:

Un jorn s'esdevenç que un joglar venc davant la reina, e dix una cançó a lutor de nostra Dona. Molt plac a la reina la cançó, e en la fama e en los gests del joglar la reina conec que'l joglar era home savi e de bona vida, e dix al joglar aquestes paraules: «La valor de nostra Dona és molt gran, e segons que és gran faria a honrar e amar en lo món; per què si jo podia trobar negun joglar qui volgués ésser joglar de nostra Dona tan solament e hagués nom Joglar de Sancta Maria, jo li daria aquest llibre e daria-li messió e que anàs per lo món loar nostra Dona; mas covendria que'l joglar no prengués de negun home neguna re e que fos home just, cast e de bon vida».<sup>51</sup>

Vertaders joglars, joglar de vera amor, joglar de ver valor, joglar de Crist, joglar de fe, joglar de Sancta Maria... Un procés culminat en les siluetes simbòliques més treballades, elevades ja a la categoria de personatges, de Fèlix i sobretot del segon Fèlix, el monjo ajoglarat del *Llibre de meravelles*, i en la figura emblemàtica del Joglar de Valor del *Romanç d'Evast e Blaquer-na*, figures que requereixen un estudi individualitzat.

## BIBLIOGRAFIA

### *I. Obres de Ramon Llull*

*Fèlix o el Llibre de meravelles*, Antoni Bonner, ed., OS II, 1989.

*Llibre de contemplació*, Antoni Sancho & Miquel Arbona, eds., OE II, 1960.

*Llibre de l'orde de cavalleria*, Albert Soler i Llopart, ed., «Els Nostres Clàssics» A, 127, Barcelona: Barcino, 1988.

50. *Romanç d'Evast e Blaquer-na*, cap. LXXVI, 1 (NEORL VIII: 333).

51. *Llibre de Sancta Maria*, cap. XVI (OE I: 1200).

- Llibre de les bèsties*, Ferran Gadea, ed., «Les Eines», 19, Barcelona: Proa, 2013.
- Llibre de Sancta Maria*, Andreu Caimari, ed., OE I, 1957.
- Lo Desconhort. Cant de Ramon*, Josep Batalla, ed., «Exemplaria Scholastica», 1, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 2004.
- Los cents noms de Déu*, Ramon d'Alòs Moner, ed., dins *Poesies*, «Els Nostres Clàssics», 3, Barcelona: Barcino, 1925 [2a ed.: 1928].
- Romanç d'Evast e Blaquerna*, Albert Soler & Joan Santanach, eds., NEORL VIII, 2008.

## II. Referències bibliogràfiques

- ANGLÈS, Higini (1935). *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya – Universitat Autònoma de Barcelona [reed.: 1988].
- BERCEO, Gonzalo de (1972). *Vida de Santo Domingo de Silos*, Teresa Labarta de Chaves, ed., «Clásicos Castalia», 49, Madrid: Castalia.
- CABRÉ, Miriam (2001). *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, «Col·lecció Blaquerna», 7, Barcelona – Palma: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears.
- CERVERÍ DE GIRONA (1988). *Obra lírica*, Joan Corominas, ed., 2 vols., Barcelona: Curial.
- CINGOLANI, Stefano Maria (1992-1993). «The sirventes-ensenhamen of Guerau de Cabrera. A Proposal for a New Interpretation», *Journal of Hispanic Research* 1, 191-201.
- COROMINAS, Joan (1990). «The “Joglar al diví”». In the Life and Work of Ramon Llull», *Catalan Review, Homage to Ramon Llull*, IV, 1-2, 179-200.
- DESCLOT, Bernat (1949). *Crònica*, 5 vols., Barcelona: Barcino.
- GUERAU DE CABRERA (1972). *Ensenhamen de joglar*, dins François Pirot, ed., *Recherches sur les connaissances littéraires des troubadours occitans et catalans des XII<sup>e</sup> et XIII<sup>e</sup> siècles. Les sirventes-ensenhamens de Guerau de Cabrera, Guiraut de Calanson et Bertrand de París*, *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XIV.
- JAIME III, Rey de Mallorca (1991). *Leges palatinae*, presentació i transcripció de Lorenzo Pérez Martínez, introducció de Gabriel Llobart & Marcel Durliat, traducció de Miquel Pascual Pont, 2 vols., Palma: José L. Olañeta.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1957). *Poesía juglaresca y orígenes de las literaturas románicas. Problemas de historia literaria y cultural*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1966 [1861]). *De los trovadores en España*, Martí de Riquer & Joaquim Molas, eds., Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MONTOLIU, Manuel de (1936). «Ramon Llull, trobador», dins *Estudis Universitaris Catalans*, XXI, *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 363-398.

- PONS, Antoni (1934). «El joglar de Valor», *La Nostra Terra* 7, 357-373.
- RIQUER, Martí de (1971). «Los juglares de Guillem de Berguedà», dins Martí de Riquer, *Guillem de Berguedà. Estudio histórico, literario y lingüístico*, I, Poblet: Abadía de Poblet, 146-151.
- (1996). *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà*, Barcelona: Quaderns Crema.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1979 [1948]). «Des del joglar al poeta de la Gaia Ciència», dins *De l'Edat mitjana al Renaixement. Figures literàries de Catalunya i València*, Barcelona: Teide, 11-32.
- (1984). *Història de la literatura catalana*, I, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SOLDEVILA, Ferran (1995). *Pere el Gran*, M. Teresa Ferrer Mallol, ed., 2 vols., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- VILANOVA, Arnau de (1947). «Raonament d'Avinyó», dins Miquel Batllori, ed., *Obres catalanes*, I, «Els Nostres Clàssics» A, 53-54, Barcelona: Barcino, 167-221.